

Ondergedoken als Anne Frank

Het dagboek van Anne Frank kent iedereen. Maar er zijn nog zoveel andere verhalen, van mensen die moesten onderduiken, en allemaal zijn ze weer anders. **Marcel Prins** sprak met onderduikers die de oorlog wél overleefden en bouwde er een indrukwekkend digitaal project rond op: www.andereachterhuizen.nl. De verhalen van veertien van hen, toen nog kinderen, nu oude mensen, verzamelde hij samen met **Peter Henk Steenhuis** in *Ondergedoken als Anne Frank*. Sobere, indringende getuigenissen over hoe het was, toen ze in het grootste geheim moesten leven om te overleven, en daarna, toen ze terug mochten naar het 'gewone' leven. Een voorpublicatie.

-1-

Rita Degen uit Amsterdam was zes toen haar gezin besloot onder te duiken. Ze werd gescheiden van haar ouders en ondergebracht bij de werkgever van haar vader. Toen het daar te hachelijk werd, werd ze naar een gezin in Hengelo gebracht.

...

Als tante Loes, een nicht van mijn onderduikmoeder, op bezoek kwam, moest ik naar een speeltuin. Tante Loes was getrouwd met de 'zaakwaarnemer' van de kantoorboekhandel van mijn onderduikfamilie, een 'Verwalter' heette dat. Omdat mijn vaders baas Joods was, hadden de Duitsers de leiding van zijn zaak in handen gegeven van deze zaakwaarnemer. Tante Loes kwam geregeld op bezoek om over de zaak te praten. Mocht ik haar toevallig tegen het lijf lopen, dan moest ik zeggen dat ik Rietje Houtman was, die daar, daarginds bij de overburen, woonde. De overburen zouden me vervolgens komen halen – zo hadden we het afgesproken. Ik moest in de speeltuin blijven tot de kust veilig was, dan zou ik worden opgehaald.

Deze keer liep het anders. Omdat tante Loes zich had aangekondigd, bracht Marjo mij naar de speeltuin. Voor ze wegging, zei ze: 'Tante Loes blijft niet lang, je mag om zes uur thuiskomen.' Dat had ze natuurlijk nooit mogen zeggen.

In de speeltuin stond een glijbaan en er was een draaimolen die je al lopend moest aanduwen. Dat deed ik niet. Er waren ook een paar schommels en een wip. Maar wippen gaat niet in je eentje, dus dat deed ik ook niet. Daar zat ik dan met mijn emmertje en mijn schepje, in het natte zand van een enorme zandbak. Alle kinderen waren naar school.

Toch was ik niet alleen in de speeltuin, die omgeven was door een hoog hek van kippengaas. Verderop, in een huisje naast de ingang, zat een bewaker. Hij zat binnen, ik buiten. Na een tijdje kreeg ik het koud, kreeg ik dorst.

Zodra de kerkklok zes keer had geslagen, pakte ik mijn schepje en emmertje en rende naar huis.

De voordeur was dicht. Ik belde aan. Van boven werd de deur met zo'n touw opengetrokken, en halverwege de trap stond tante Loes. Zij keek mij aan: 'Zo, en wie ben jij?' Foute boel, dat wist ik meteen. 'Ik ben Rietje Houtman, ik woon aan de overkant en kom vragen of mevrouw misschien nog wat suiker over heeft.' Ze draaide zich om naar mijn onderduikvader, die boven stond: 'Goh, als ik niet beter zou weten, zou ik denken dat het Rietke Degen was.' Daarna liep ze langs mij heen het huis uit.

Grote paniek. Onmiddellijk werd mijn koffer gepakt en ben ik naar iemand van het verzet gebracht. Daar bracht ik de nacht door. De volgende dag haalde een mevrouw mij op. 'Dag,' zei ze, 'ik ben tante Hil. Wij gaan morgen met de trein naar Hengelo.'

Met de trein naar Hengelo. Dat was leuk, ik was in geen jaren met de trein geweest.

'In Hengelo,' vertelde tante Hil de volgende dag, 'wonen tante Marie en oom Kees, heel lieve mensen. Zij zitten met smart op je te wachten, ze willen zo graag dat jij bij hen komt wonen. Ze hebben ook een baby'tje van nog geen jaar.'

Het was een hele rit, en toen we Hengelo binnenreden was ik helemaal bijgepraat. Ik wist hoe tante Marie en oom Kees eruitzagen, dat ik in een hoekhuis met een tuin kwam te wonen, en ik geloofde dat er echt op mij gewacht werd.

-2-

Jaap Sitters was acht toen zijn gezin onderdook, allemaal apart, en hij in zijn eentje op zijn onderduikadres in Bussum moest zien te raken.

...

We gingen nu naar een wijk met uitsluitend Joden die wisten dat hun volgende adres kamp Westerbork zou zijn, waarna transport naar een 'werkkamp' in Duitsland zou volgen. De verhalen over wat er daar met Joden gebeurde, gonsden door de buurt.

Op vrijdagavond kocht mijn vader wat lekkers bij de Joodse bakker. En ook wel pinda's in de schil. Even leek de oorlog dan ver weg. Maar later op de avond veranderde de stemming. Dan kwamen er vrachtwagens en klonken er bevelen van Duitse officieren. Met lijsten in de hand wezen ze de soldaten op de adressen waar Joden opgepakt moesten worden. Bij deze razzia's werden de mensen hardhandig uit hun huizen gesleept en in vrachtwagens weggevoerd. Elke keer opnieuw was er die spanning of wij nu op de lijst stonden.

Woningen die in het begin, nadat een familie 'vertrokken' was, snel weer bewoond werden, bleven nu leegstaan. Er werden dikke spijkers schuin door de deur in het kozijn geslagen, waarna de sloten werden voorzien van een zegel. Zo konden de Duitsers zien dat er niemand meer woonde.

De dagen kropen voorbij, tot die keer dat er opwindning in de wijk was – er bleken ineens toch nog heel wat mensen te wonen. 's Avonds na het eten zei

mijn vader: 'Vanavond komen de Duitsers weer en ze zullen iedereen, echt iedereen meenemen.'

Direct na het eten ging hij naar buiten. Toen hij terugkwam, timmerde hij een tijdje aan de deur. Binnen zaten wij angstig te wachten tot hij klaar was. Eindelijk kwam hij binnen. We moesten aan tafel komen zitten.

'Goed,' zei hij, 'als het donker wordt moeten jullie muisstil zijn. We doen de gordijnen dicht, de lichten uit. De klok zetten we stil, ook het tikken kan gehoord worden. De deur is al op slot, en aan de buitenkant heb ik een spijker in de deur geslagen zodat het lijkt alsof ons huis is dichtgespijkerd. Net zoals bij de andere huizen die onbewoond zijn. Alleen is de deur niet echt dichtgespijkerd. Die spijker heb ik doormidden gezaagd en komt niet eens door de deur heen. Bij een leegstaand huis heb ik het zegel van de deur losgepeuterd en dat heb ik bij ons over het sleutelgat geplakt. Zo lijkt het of ons huis al is leeggehaald. Nu gaan we wat eten. Brood, want de kooklucht kan ons verraden. En dan naar bed.'

Een half uur later stond de klok stil en was het huis pikkedonker. Ik lag in bed en staarde in het niets.

Ik werd wakker van auto's die optrokken en een klein stukje verder stopten. Duitse commando's, laarzen en gejammer. Ik kroop mijn bed uit en ging op de tast naar de huiskamer. Vader en moeder waren er al, en Jetty kwam even later ook binnen. Beneden werd de buitendeur opengebroken. Op de etage boven ons woonde een ouder echtpaar. Ik kende ze niet, maar ik hoorde ze die nacht des te beter toen ze de trappen afgeranseld werden.

De Duitsers kwamen weer naar boven, hun stemmen klonken bij onze deur. Het duurde en duurde. Eindelijk verdwenen de voetstappen. Even later startte de motor van de overvalwagen, die wegreed om tien meter verder, bij het volgende huis, alweer te stoppen.

Toen ik de volgende morgen de huiskamer binnenkwam, waren vader en moeder al aangekleed. De gordijnen waren dicht, in huis heerste een onwerkelijke sfeer. En het was stil, overal was het stil. De tafel was anders gedekt dan normaal. Geen tafelkleed, wel een pakje. 'Dat is jullie lunchpakket,' zei moeder, 'de rest legt vader uit.'

'In de hele wijk woont geen mens meer,' zei hij. 'De winkels zijn gesloten en het is te gevaarlijk om buiten de wijk eten te kopen. We moeten weg. Het is te gevaarlijk om samen de wijk uit te lopen, er zit niets anders op dan dat we elk apart gaan.'

Jetty en ik mochten niet weten waar vader en moeder naartoe zouden gaan, en ik mocht ook Jetty's nieuwe adres niet horen. Ik was het eerst aan de beurt, Jetty moest naar de slaapkamer.

Daar zaten we, met z'n drieën. Vader zei: 'Weet je nog hoe je bij tante Toni en oom Jo moet komen?'

Ik schudde mijn hoofd.

'Ik leg het je uit, het is makkelijk. Je gaat hier de hoek om en bij de winkels rechts en dan loop je de hele Middenweg af.' Hij wees voor alle zekerheid naar mijn rechterarm. 'Na de Middenweg gewoon doorgaan,' vervolgde vader, 'alsmaar rechtdoor, wel vijf uur. Als je dat doet, zie je daarna vanzelf de weg waar je mij altijd tegemoet kwam lopen als ik uit mijn werk kwam. Vanaf daar weet je het wel.'

Toen keek hij streng. 'Denk erom, het duurt lang voor je er bent, echt heel erg lang, en je gaat pas wanneer het begint te schemeren, dan is het rustig, en dus veiliger. Als je een auto hoort, ga je gauw de weg af tot hij voorbij is.'

Moeder haalde die dag alle Jodensterren van onze kleding af. We namen kort afscheid, en daar ging ik. Naar de Middenweg, dat was geen probleem. Rechtsaf en alsmaar rechtdoor. Ik stapte lekker door.

Na een half uurtje wist ik het niet meer zo zeker. Ging ik de goede kant op? Er kwam geen eind aan. Die tas met eten en drinken werd bij elke stap zwaarder. Op een gegeven moment ben ik maar wat gaan eten. Ik geloof dat ik ook nog even in slaap ben gevallen.

Het was nu hartstikke donker, ik probeerde de moed erin te houden door hardop in mezelf te praten. Ik ben in Bussum aangekomen. Geen idee hoe. Wel weet ik dat ik nog nooit zo moe ben geweest.

Marcel Prins en Peter Henk Steenhuis, *Ondergedoken als Anne Frank*, uitgeverij Querido, ISBN 978 90 4511 196 4.

Marcel Prins over *Ondergedoken als Anne Frank*

Waarom bent u verhalen van onderduikers gaan verzamelen?

"Ik ben filmer en wilde een documentaire maken over de onderduikgeschiedenis van mijn moeder. Toen ik me meer ging verdiepen in de verhalen van ondergedoken Joden, viel het me op dat ze allemaal totaal verschillend zijn. Ze zaten op 1 of 42 adressen. Ontvingen warmte of slaag. Zaten in de stad of op het platteland. Waren alleen of met anderen. Hadden wel of geen schuilplaats. Moesten heel veel of helemaal niets betalen. Werden behandeld als gelijken of mishandeld als slaven. Zijn verraden of juist niet, maar moesten allemaal onthechten om te overleven. En zich aanpassen. Judith Herzberg schreef in haar voorwoord bij ons boek voor volwassenen: 'er [is] toch één ding dat opvalt in alle ervaringen: het achteraf gezien absurde gegeven dat een kind maandenlang, soms zelfs jarenlang, zichzelf niet mag zijn, maar zijn 'zelf' moet verbergen. Ongelofelijk hoe dat, in elk geval bij deze overlevenden, lukte. Hoe ze zich ook telkens weer konden aanpassen en invoegen in een leven dat vreemd en helemaal nieuw voor ze was.'"

Dit boek komt voort uit een digitaal project...

"Ik wilde een project ontwikkelen met de verhalen van Joodse onderduikers als uitgangspunt, een project dat recht zou doen aan deze verhalen maar ook toegankelijk zou zijn voor een breed publiek.

Marcel Prins en Peter Henk Steenhuis

De verhalen zijn stuk voor stuk een eigen documentaire waard. Die documentaires kan ik natuurlijk niet allemaal maken. In een workshop waarin film- en programmamakers werden samengebracht met ontwerpers, werd ik gekoppeld aan Marcel van der Drift. We ontwikkelden een website, waar we herinneringen verbeelden en verhalen verzamelen. Marcel maakte tekeningen bij de herinneringen die ik uit delen van de interviews monteerde. We hebben gezocht naar een nieuwe manier om de herinneringen invoelbaar en inleefbaar te maken.

We weten dat ondergedoken kinderen vaak eenzaam waren, maar bij die eenzaamheid kun je je meer voorstellen als je hoort over een meisje dat dagenlang alleen in een speeltuin zat te wachten tot het weer veilig was om terug te keren naar het onderduikadres. Kippengaas rondom, en een zwijgende wachter in een huisje een paar meter verderop. Doordat we al die uiteenlopende verhalen, afwijkende beelden, onderdrukte angsten en beschamende gevoelens leren kennen, krijg je een beeld van wat de onderduik betekende. Persoonlijke, individuele emoties zijn vaak universeel. Het kleine bevat het grote. Uit de urenlange interviews monteerde ik op de site 2 à 3 fragmenten van 1 à 2 minuten. Een vriend van me, journalist en schrijver Peter Henk Steenhuis, vond het waanzin om al dat andere materiaal 'te laten liggen' en stelde voor om van die lange interviews ook mooie verhalen te schrijven."

Er zijn andere onderduikverhalen dan dat van Anne Frank. Waarom vindt u het belangrijk die ook te vertellen?

"Iedereen kent het verhaal van Anne Frank. Ieder jaar staan er voor het Achterhuis bijna 1 miljoen mensen in de rij, om te kijken waar en hoe zij zat ondergedoken. Haar boek is een van de meest gelezen boeken ter wereld. Het is een uniek verhaal. Maar het beeld over de onderduik van Joden in Nederland is daardoor wellicht ook wat beperkt. Wat weten we eigenlijk van de bijna 28.000 andere joden die onderdoken? De

tijd dringt om deze verhalen te vertellen. Er zijn niet veel mannen en vrouwen meer in leven die uit de eerste hand over deze periode kunnen vertellen."

Wat hebben de verhalen met uzelf gedaan?

"Me ontroerd. Wat mij heel erg tróf is de vaak onherstelbare schade die werd aangericht in de relaties. Vooral tussen ouders en kinderen. Ik leen even de woorden van Judith Herzberg: 'Zo wordt een moeder bij het eerste weerzien door haar kind "mevrouw" genoemd. Er was vlak na de bevrijding weinig begrip voor de stevige hechttraden die intussen waren ontstaan. Als vader, moeder oom of tante een kind terugvond moest de nare tijd zo vlug mogelijk vergeten worden. Kinderen werden daarom vaak abrupt uit hun omgeving weggehaald. Zo kon, wat werd gezien als een gelukkige afloop, door een kind worden ondergaan als een zoveelste scheiding en een zoveelste kwetsuur.' De vanzelfsprekendheid van de warmte tussen ouders en kinderen was helemaal weg. En kwam ook niet meer terug."

Jullie boek verscheen eerst in een editie voor volwassenen. Waarom vond u het belangrijk om het te bewerken tot een kinderboek?

"Al snel bleek dat kinderen de fragmenten op de website graag bekeken. Ook van het Joods Historisch Museum, waar een educatief project rondom ons project ontwikkeld is, kregen we heel goede berichten. Toen de uitgeverij voorstelde om een kinderboek te maken, wilden we dat direct. De shoah is de meest ingrijpende episode in onze recente geschiedenis. Het is belangrijk om kinderen daarover te vertellen.

Ik hoop dat kinderen geraakt worden door de verhalen. Empathie vind ik heel belangrijk. Als je je een klein beetje voor kunt stellen hoe het voor iemand geweest moet zijn om er helemaal niet te mogen zijn, heeft dat hopelijk een positief effect op je tolerantie ten opzichte van mensen die anders zijn, anders denken of anders voelen. Maar dat klinkt misschien wel weer heel erg stichtelijk." ●